

MANİSA ŞER'İYE SİCİLLERİNE DAİR BİR ARAŞTIRMA

M. Çağatay Uluçay

Sicillerin tarihi:

Memleketimizde son yıllarda mahalli araştırma ve incelemelere yer verilmiye başlanmıştır. Şehir ve kasabalarda çıkan gazete ve mecmualar, mahalli tedkikleri yayınlamak hususunda ön plânda gelir. Bu nevi neşriyat vasıtasıyla o mahallin tarihi, iktisadî, içtimâî...ilh taraflarını ilgilendiren yazılar yayınlanmıştır. Bu meyanda bir çok vilâyet ve kasabalarımızın tarihçesi yazılmış, memleket kültürüne hizmet edilmiştir.

Bu çeşit inceleme ve tedkikleri yapmak için baş vurulan başlıca kaynaklar : mezar taşları, vakfiyeler, her devirden kalma yazılı vesikalarla anıdlardır. Bir de bunlara şu bir kaç senë içinde istifade edilmiye başlanan diplomatiki ilâve etmek lâzımdır. Bu hususta Başvekâlet ve Topkapı-sarayı arşivleri başta gelir. Fakat mahallî tarihler için bunlardan daha mühim ve faydalı bir kaynak vardır, o da şer'i mahkeme sicilleridir. Kadıların, ilâm, hüccet, berat, ferman gibi vesikaları yazdıkları defter dimek olan sicilleri, ta'rif ve tavsif etmeden önce, Manisa şer'i mahkeme sicillerinin mazisi üzerinde durmayı faydalı buluyorum.

Müslümanlığın zuhurundan sonra halkın hukukî ve şer'i işlerini görmek üzere, büyük şehir ve kasabalara kadılar gönderildi. Bunlar bu-
hındukları yerlerde halkın davalarına bakarlar; yaptıkları duruşmaları deftere kaydederlerdi. Anadolu Selçuklu Devleti ve Beylikleri birer Türk Müslüman devleti olduklarından muhtelif işlerde olduğu gibi, bu sahadada da Arab - Müslüman Devletlerini ve şer'i kanunlarını, örnek olarak almışlardır¹

Anadolu Selçuklu Devleti yıkılırken, beylerinden Saruhan Bey, Manisa'yı Bizanslılardan zabtetti. Merkezi Manisa olmak üzere kendi adıyla anılan beyliği kurdu. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu ve torunları, beyliği, Yıldırım Bayazıd'ın Manisa'yı alışına kadar yaşattılar.

¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti teşkilâtına medhal*, İstanbul 1944 ; s. 5, 10, 95, 131, 152 ; *Osmanlı tarihi*, I., Ankara 1947, s. 1, 38, 247 ; *Osmanlı tarihi*, II, Ankara 1949, s. 573.

Saruhanogulları zamanında, Manisa ve büyük kasabalarda, kadıların bulunduğu sonradan elimize geçen vesikalardan anlaşılıyor². Manisa'nın ünlü halveti şeyhlerinden olan Revak Sultanın, Saruhanoglu İshak Bey zamanında, tanzim ettirdiği Gurre-i Muharrem 773 (15.VII.1371) tarihli arapça vakfiyesinde, kadı ve mahkemenin bulunduğuna dair şu kayıt vardır: «... şer'i şerif meclisinde, tağyir ve tavsiften masun din-i mübin mahfilinde hazır bulundu. İkrar ve itiraf etti ki...»³. Osmanlıların Manisa'yı alırlarından bir kaç sene sonra vakfiyesini tanzim ettiren, Saruhanogulları ümerasından Murtaza Bey oğlu Hoşkadem Paşa da 10 Safer 800 (4.X.1397) tarihli vakfiyesinde, aynı şeyleri mahkemede kadı huzurunda tekrar ediyor⁴.

Bu kayıtlar, bize Saruhanogulları devrinde ve Osmanlıların Manisa'ya yerleştikleri ilk yıllarda, Manisa'da kadının bulunduğunu, vakfiye ve benzeri evrakı tanzim ve tescil ettiğini göstermektedir. Bundan başka, beylikler zamanında Anadolu'yu gezen İbni Batuta, her gittiği şehrin kadı ve bilginlerinden bahsetmektedir.

Bu kısa izahattan sonra, Manisa'da çok zengin bir arşivin mevcut olduğu hatıra gelebilir. Fakat esefle söyleyelim ki, ne Saruhanogulları, ne de Osmanlıların ilk devirlerine ait sicil defterleri mevcut değildir. Manisa'da bulunan sicillerin en eskisi 1546 (953) tarihlidir. Yavuz Selim ve Kanunî S. Süleyman'ın ilk devirlerine ait yaprak halinde parçalar da vardır. Bu bize, 1546 yılından önceki defterlerin yandığını veya muhtelif sebeplerle yok olduklarını anlatmaktadır.

Bunları yazmakla hiç bir zaman Manisa şer'i mahkeme sicillerini küçümsemek istemiyorum. Bil'akis Manisa sicillerinin, Bursa sicilleri bir yana bırakılırsa, Batı Anadolu'nun en zengini olduğunu söyleyeceğim. 1946 yılında arşiv haline getirilen Manisa sicilleri, üzerinde çalışılır, istifade edilir, şekle sokulmuştur.

Fakat sicilleri uzun yıllar korumak, elden çıkmadan bir araya toplamak ve arşiv haline sokmak, sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Şer'i mahkemeler kaldırıldıktan sonra, sayılarını bilmediğimiz defterler, üç sandık içerisine yerleştirilip Muradiye camiine konulmuştur. Sandıklar, zamanla, camii gezenler ve camide vazifeli olanların dikkatini çekmiş, bu yüzden sık sık karıştırılmışlardır. Defterler o kadar çok ellenmiş ve karıştırılmış ki, kısa bir zaman sonra, âdeta bir kâğıd yığını haline

² M. Çağatay Uluçay, *Saruhanogulları ve eserlerine dair vesikalar*, İstanbul 1946 II, s. 31; Saruhanogullarının yazdıkları mektup, hüküm, nişan, temessük ve beratlar için bu kitabı incelemek faydalı olur.

³ M. Çağatay Uluçay, *Saruhanogulları ve eserlerine dair vesikalar*, İst. 1940, s. I, 25.

⁴ *Ayn. esr.*, s. 29.

gelmiştir. Dört yüz senedenberi iyi korunan defterlerin, bu hırpalanma sonunda, cildleri bozulmuş, dikiş iplikleri sökülmüş, bir çok yaprakları çürümüş ve parçalanmıştır. Belki de bu arada bazı defter, defter kapakları alınmıştır.

Siciller, Muradiye camiinde, harman edilirlerken, camii gezen, adı saygı ile anılacak bir millet vekilinin gözüne ilişmiş. Sicillerin bu feci haline çok acımış ve üzülmüş. Ankara'ya gider gitmez Adliye Vekiline müracaat etmiş, bu baha biçilmez kültür hazinesinin korunmasını ve mes'ul ellere verilmesini reca etmiş. O zamanki Adliye Bakanı, Manisa savcılığına telgraf çekmiş, defterlerin teslim alınmasını emretmiş.

Bu tel üzerine Manisa savcılığı ile Millî Eğitim Müdürlüğü hareket geçmiş, her iki daireden ayrılan bir hey'et Muradiye Camiine giderek defterleri tesbit ve üç sandık içine yerleştirmiş. Sandıkların ağzını kapamışlar ve mühürlemişler. Sandıklar, bu halleriyle Muradiye Camiinden eski icra diaresine götürülmüş. Daha sonraları Millî Eğitim Bakanlığının emriyle defterler, Manisa Müzesine teslim edilmiş ve halkın faydalanmasına arz edilmiştir.

Fakat şurasını da esefle söyliyelim ki, bu tesbit ve sandıklara aktarma işi de itina ile yapılmamıştır. Defterler ve parça yapraklar sandıklara gelişi güzel yerleştirilmiş; nemli sayfalar havalandırılmadan içeriye atılmış; bu suretle bir çok defterlerin zedelenmesine, bazı yaprakların çürümesine sebep olunmuştur.

1938 Yılında, Manisa savcılığında bu defterler üzerinde çalışma müsaadesi aldığım zaman, onların perişan hallerini gördüm. Defterleri gözden geçirebilmek için günlerce temizlik ve tasnif yapmak zorunda kaldım. Sicillerin arasında cam, taş kırıklarından tutun da çaput parçalarına kadar maddeler çıktı. Bunlar da hayli defterlerin canını yakmış.

Siciller, müzeye getirildikten sonra, müze müdürü ve siciller üzerinde çalışan arkadaşlar, muhtelif zamanlarda, defterlerin cildlettirilmesi hususunda Millî Eğitim Bakanlığında baş vurdular, fakat her defasında da bu nev'i işlere verilecek paraları olmadığı karşılığını aldılar. Bu yüzden siciller bir kaç sene daha çile çektiler ve yıprandılar.

1945 Yılında, Manisa'da vali bulunan, Sayın B. Ali Rıza Çevik'i müzeye davet ettik, sicillerin acıklı durumunu gösterdik, yardım rica ettik. Derhal ricamızı kabul etti, sicilleri cildlettirmek için, Özel İdare bütçesinden 700 lirayı, müze müdürlüğü emrine verdi. Biz de defterlerin tasnifini yaptık, kopuk parçaları yerlerine koyduk, yırtık sayfaları, zedelenmiş kısımları onarttık, defter haline konulan perişan evrak cildlenince mükemmel bir şekil aldılar. Müze müdürlüğü, cild işi sona erince, defterleri yıl sırasına göre tasnife tabi tuttu, üzerlerine ve yaprak-

larına numaralar koydurdu. Siciller için zarif dolaplar yaptırdı, tasnif işi bittikten sonra, cildler bu kütüphaneye yerleştirildi. Bu gün mü-kemmél bir halde olan Manisa sicilleri arşivi bu suretle kurulmuş oldu. Arşivin bu hale gelmesine geniş ölçüde yardım eden, emekli valimiz Sayın Bay Ali Rıza Çevik'e, Manisa'lılar ve Manisa sicilleri üzerinde çalışanlar, bu himmet ve yardımlardan dolayı ne kadar teşekkür etseler, o kadar yerinde bir vazifeyi yapmış olurlar.

Sicillerden kolaylıkla faydalanmak için, şimdilik defter fihristlerinin daha sonra da modern anlamda fişlerinin yapılması icap eder. Bu gün siciller üzerinde çalışmak, çok zor ve zaman öldüren bir meseledir. Bu bakımdan arşivin kuruluşunda büyük himmeti geçen müze müdürü Vahid Armağan'dan bu zahmeti de esirgememesini, eserini tamamlamasını bekleriz.

Sicillerin Değer ve Ehemmiyeti:

Manisa şehrinin, Osmanlılar devrine ait tarihini yazmak için başvurulacak, ilkel güvenilir kaynak, şüphesiz ki, Manisa sicilleridir. Siciller sayesinde, Manisa şehrinin, kazaları ve çevrelerinin tarihini yazmak mümkündür. Bilhassa Manisa şehrinin, değil yıllık, hatta günlük hayatını aksettirmek ve yaşatmak, siciller sayesinde kabil olabilir. Bu itibarla sicillerin, buldukları yerlerin içtimaî, idarî, malî, iktisadî, medenî... ilâh taraflarını, aydınlatmak ve ortaya koymak bakımından büyük değerleri vardır.

Şehirlerimizin çoğunun, eskiden yazılmış tarihleri yoktur. Şehir hakkında yaşlılar arasında yapılan soruşturmalardan çok zaman iyi neticeler alınmamaktadır. Alınsa bile, bu bilginin ihtiyatla ve temkinli bir yoklamadan sonra kullanılması zaruridir. Esasen bu nev'i bilgiler, buldukları yerin ancak asırlık hayatını içine almakta, daha evveleri karanlıklar içine gömülüb kalmaktadır. Bu sahada bir çok köylü ve kasabâhlarla konuştum. Buldukları yerlere ait anketler yaptım, sorular sordum. Çok zaman, aldığım karşılık, dudak bükmesi veya omuz silkmesi oldu. Aileler tarihine ait yaptığım araştırmalarda ise, çok kere aldığım cevablar, dede isimlerinden ileriye gitmedi. Bunu, cehalet, ilgisizlik, istilâ, eşkiyalık, hastalık, tabii âfetler dolayısıyla vukua gelen yer değiştirmelerle izah etmek belki de mümkündür. Bilhassa ailenin yetişkin erkeklerinin savaşlarda ölmesi, aile ve doğum yerleri hakkında mevcut olan rivayetlerin çocuklarına geçmesine engel olmuştur. Savaşçı bir millet olduğumuzdan hemen hemen her aile, dedelerinden bir kaçını şehid vermiştir. Bu yüzden tam aile mezarlıkları kurulamamıştır. Kurulmuş olduğunu kabul etmiş olsak bile, mezar taş-

larının inşaatta kullanılması, şehirlerin genişlemesi neticesinde mezarlıkların kaldırılması ve taşlarının çok zaman tahrip edilmesi, bizim bu nevi' kaynaktan lâyıkiyle faydalanmamıza imkân vermemektedir.

Manisa'da Saruhanoğulları devrine ait üç mezar taşı bulunabilmiştir. Bunlar da tam değildir. Osmanlıların Manisa'da yerleştikleri XV ve XVI. yüz yıllara ait mevcûd mezar taşlarının sayısı ise onu geçmez.

Şüphesiz bu söylediklerim halk tabaası içindir. Yüksek devlet me'murları ve ilim adamları, gerek vazifeleri, gerekse yaptıkları eserler dolayısıyla tarihe geçmişlerdir. Bunlar hakkında, malûmat bulunabilir. Halbuki siciller, yukarıda yazdığımız hataları tashih edebileceği gibi, aile tarihlerinin yazılması için de, eşine rastlanmaz kaynak olabilir. Sicillerden, ailelerin şehir hayatında oynadıkları rolü, tesbit etmek kolaydır. Duruşmalar, şahidlik vasıtası ile ailenin erkânı ve başından geçenleri tesbit edebilir. Hele aileden ölenlerin, tanzim edilen muhallefat ve tereke defterlerinde adları, baba adları - çok zaman dede adı da yazılır -, eşleri, çocukları ve mirasa dahil olanların isimleri yazılıdır. Biz yazmakta olduğumuz *Kara Osmanoğulları tarihi'ni ve şecerelerini* yalnız bu kaynağa baş vurarak meydana getirdik. Keza *Manisa ünlüleri* (Manisa 1946)'ni yazdığımız sırada yegâne kayrağımız siciller oldu.

Edelerimizin Anadolu'ya yerleşmesinden önceki devre ait şehirlerimizdeki eserlerin çoğu yere serilmiş vaziyettedir. Ayakta duranlar ise tanınmıyacak hale gelmiştir. Yıllar ve ihmal, bakımsızlık bu âbideleri yıpratmış, eritmiş, tam manasıyla iskelet haline sokmuştur.

Anadolu'ya yerleştikten sonra yaptığımız eserlere gelince, bir kısmının kitabeleri vardır, fakat mühim kısmı harab haldedir. Bazıları ortadan kalkmaya doğru yol almış vaziyettedir. Bir çoğunun elde mevcud vakfiyeleri de yoktur. Bu hususta da siciller bize âzami derecede yardım edebilir. Eserlerin inşaat defterleri, keşif defterleri, tamir defterleri sicillere yazılmıştır. Bu hususta Bursa Halkevinin yayınladığı *Bursa Hanları* (Bursa 1935) ve *Bursa Hamamları* (Bursa 1935, 1943) ile İbrahim Gökçen'in *Manisa tarihinde Hayırlar ve Vakıflar* (c. I, İst. 1946, c. II, İst. 1950), ve *Saruhan zaviye ve yatırları* (İst. 1946), ile te'lifimiz olan, *Manisa'daki Sarây-ı Âmire ve Şehzadeler türbesi* (İst. 1941) ve *Saruhanoğulları ve eserlerine dair vesikalar* adlı kitaplar misal olarak gösterilebilir.

Vak'a-nüvis ve özel tarihlerimizde, şehir, köy ve kasabalarımıza ait malûmat hemen hemen yok gibidir. Gerçi bazı yerli ve yabancı seyahatnamelerde mahdut şehirlerimizin, muayyen bir devir için tasvir ve izahını yapan satır ve sahifelere rastlanırsa da, buradaki bilgi ile

mezkûr yerin tarihini yazmak mümkün değildir. Sicillerde, şehirde yaşayanlara, halk hareketlerine, çevrede yetişen ürün ve mahsullere, şehir ve kasabaların nüfuslarının takribî olarak tâyin edilmesine yarıyacak çok önemli vesikalar vardır. Bu hususta, bu kaynaktan faydalanılarak yayınlanmış eserler de vardır.

Kâmil Su'nun *XVII ve XVIII. Yüz Yıllarda Balıkesir Şehir Hayatı* (İstanbul 1937), *Balıkesir ve Civarında Yürük ve Türkmenler* (İstanbul 1938); İbrahim Gökce'nin *Saruhan köyleri* (İstanbul 1950), *XVI ve XVII. asir Sicillerine Göre Saruhan'da Yürük ve Türkmenler* (İstanbul 1946), *XVI ve XVII. yüz yıl vesikalarına göre Manisa'da deri sanatları* (İst. 1945), M. Çağatay Uluçay, *XVII. yüz yılda Saruhan'da eşkiyalık ve halk hareketleri* (İst. 1944), *XVIII. yüz yılda Manisa'da ticaret ve ziraat, ticaret ve esnaf teşkilâtı* (İst. 1942) ile yayınlamakta olduğumuz *XVIII ve XIX. yüz yıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri* kitapları söylenebilir.

Memleketimizde genel ve mahallî tarihlerin tedkik ve yazılmasında, kitabeler, mezar taşları, vakfiyelerden, geniş ölçüde faydalanılmıştır. Fakat sicillerden diğer kaynaklar kadar istifade edilmemektir. Hatta bir çoklarımız için siciller meçhuldür. Halbuki mahallî tarihlerin yazılması için baş vurulacak ilk kaynak, kanaatımızca, sicillerdir.

Sicillerden faydalanmak için, içinde neler olduğunu bilmemiz gerekmektedir. Bir sicil defterinde bulunanları genel olarak iki kısma ayırmak mümkündür.

I — Hükûmet ve devlet adamları tarafından kadılığa gönderilen vesikalar : hüküm, ferman, berat, buyuruldu, mürasele, mektup... ilâh.

II — Kadı tarafından tanzim edilip sicile yazılan belgeler : ilâm, hüccet, vakfiye, ahidnameler... ilâh.

Birinci bölümde bulunabilecek vesikalar şunlardır :

a) Sefere ait emirler : Sefere iştirak edecek Yeniçeri, Sipahi, Tımarlı ve gönüllülerin mikdarı. Ne zaman, nereye ve kimin komutasında gideceklerine dair direktifler.

b) Vergiler : Halktan toplanacak tekâlif-i divaniye, tekâlif-i örfiye ve tekâlif-i şakka'nın mikdarı. Avarızhane defteri, kimin tophıyacağı ve nasıl toplanacağına dair fermanlar.

c) Sefer için halktan toplanan Nüzül ve Sursat zahiresi, aynen veremeyeceklerse, bedel veya aflarına dair fermanlar.

d) Savaşın gidişatı, halkın bu esnada yapacağı dua, ve bununla ilgili emirler.

e) Şehir işlerini idare eden Sancak Beyi, Muhassıl, Alaybeyi, Mütesellim, Kadı, Nâib, Müfti, Âyan, Yeniçeri-Serdarı, Kethüda-yeri, Diz-

dar, Nakib-ül-eşraf kaymakamı.. ilâh gibi me'murların tâyin, azil, nakil, tecziye ve mallarının zaptına dair muhtelif cins evrak.

f) Halk sınıfları, aşiretler, zimmilere dair emirler.

h) Şehir idaresi ve idarî değişikliklere, inzibat te'mini için alınacak tedbirlere dair direktif ve talimatlar. Memlêket çapında yapılması arzu edilen yenilik hareketlerine dair emirler, halka zulüm yapılmaması hususunda gönderilen adaletnameler.

l) Esnaflara, şehirde yapılan mallara ve çevrede yetişen ürünlere, fiyatlarına dair hükümler.

l) Sancak dahilinde vukua gelen hastalık, sel baskını, çekirge, kuraklık, yangın gibi olaylara dair fermanlar.

k) Ulak, mübaşir ve sancaktan geçen vazifeli me'murlara dair yazılı vesikalar.

m) Ölen idareci, asker ve âyanların muhallefatlarının zabtına, te'dib, sürgün ve ölüm cezalarına dair hükümler.

n) Sancaktaki mukataaların tevcih beratları.

İkinci kısımda umûmî olarak şunlar bulunabilir:

a) Asker kaçakları ve teklifleri vermiyenlerin duruşmaları. Tekliflerin sancağın mahalle, köy ve kazalarına tevziini gösterir âvarızhane defterleri.

b) Devlet kanun ve nizamlarına aykırı hareket edenlerin duruşmaları, bunlar hakkında düzenlenen ilâm ve hüccetler. Kaatillere, miras ve boşanmalara dair fetvalar. Alacaklı, borçlu davaları, şahidler, isim ve unvanları.

c) Şehirde alınacak idarî ve inzibati tedbirlere dair şehir ileri gelenlerinin yaptıkları anlaşmalar, bunlara aykırı hareket ettiklerinde verecekleri tazminata dair, tertip edilen hüccetler.

d) Şehir ve esnafı idare edecek âmirlerin tâyini, esnaf arasında yapılan anlaşmaların tescili. Esnaf kanun ve geleneklerine riayet etmiyenlere verilen cezalar.

e) Ölen devlet me'murlarının muhallefat ve tereke defterleri.

f) Şehirde ölenlerin mirası ve mirasının tevziini gösteren tereke defteri. Yetimler, bunlara tâyin edilen vasi ve nafakaya dair hüccetler.

g) Vakıf müesseseleri, bunlara ait vakfiyeler; bunların yıllık hesapları, vakıf binaların tamirlerine dair keşif defterleri. Vakıf müesseselerine tâyin edilen kimselere ait duruşmalar.

h) Şehirde yapılan eşya, çevrede yetiştirilen ürünlere kadı tarafından verilen fiyatları gösteren narh defterleri.

i) Çevrede zuhur eden arazi, öşür ve resim ihtilâflarına ait ilâm ve hüccetler.

j) Soygunculuk, ahlâksızlık ve eşkiyalığa dair ilâm ve hüccetler. Bunlardan başka, şehire gelip gidenlere, kar, yağmur, yangın ve hastalıklara sâir emsali hadiselerle ait, defterin çeşidli yerlerine, bilhassa iç kapaklarına yazılmış nœtlar vardır.

Buraya kadar umumî olarak muhtevalarını izah ettiğimiz sicillerin, hükümler kısmı ile duruşmalar bölümü arasında çok sıkı münasebet vardır. Hükümler neye ait olursa olsun, muhakkak sicile kaydolunur, şehir âyan, eşraf, ileri gelenleri ve iş erleri tarafından bu emrin nasıl yerine getirildiği duruşmalar kısmına yazılır. Bu itibarla, verilen emrin veya yapılan davaların nasıl sonuçlandığını kolayca bulabilmek için, emir ve fermanlar tarihinden birkaç gün sonraki duruşmalara bakmak kâfidir.

Sicillerin muhtevası hakkında verdiğimiz taslak malûmat, şehir ve hayatına dair geniş bilgi olduğunu açıkça göstermektedir. Buradaki vesikalardan, şehir halkının telâkkileri, yaşayışları, kılık kıyafetleri, geçim vasıtaları ve refah derecelerini anlamak bunlar arasında münasebetler kurmak kolay olacaktır.

Sicillerde bulunan hüküm ve fermanlar yalnız Manisa'ya ait değildir. Manisa, Osmanlı İmparatorluğunun ve Anadolu Beylerbeyliği'nin bir sancağı olduğundan, imparatorluk ve Anadolu Beylerbeyliği'ni ilgilleyen genel hükümler de vardır. Bu itibarla devlet arşivinde bulunmayan genel hükümleri aynı yıl Manisa sicillerinden bulmak daima mümkündür. Hele Manisa ile malî bakımdan çok sıkı alâkası olan Aydın için, Manisa sicilleri birinci derecede kaynak teşkil eder. Bilhassa aynı bölgede olan İzmir, Balıkesir, ve Muğla tarihlerini aydınlatacak bir çok vesika vardır. Anadolu Beylerbeyliğine bağlı sancakların, bilhassa adını söylediğimiz sancakların tarihini yazmak için manisa sicillerine başvurmak şarttır. Aksi takdirde, esaslı bir kaynağa başvurmadıklarından, bazı problemleri halledemeyecekler; şehrin mükemmel tarihini ortaya koyamayacaklardır.

Sicillerin ta'rif ve tasnifi:

Kısaca mazisi ve değerleri hakkında malumât verdiğimiz Manisa sicillerinin hepsi cildlidir. Bu cildlerin mühim bir kısmı devirlerinde yapılmıştır. Üzerlerinde geometrik şekiller ve süsler vardır. Bunlar, devirlerindeki Manisa cildcilerinin, ustalık ve hünelerini göstermeleri yönünden ehemmiyetlidir. Ayrıca sicillerin yazılı buldukları kağıdlarda, kağıdçılık üzerinde araştırma yapacaklara geniş mikyasta yardım edebilir. Bunların üzerinde tarih ve filgran bulunduğu için hangi tarihlerde, ne çeşid filigranlı kâğıd kullanıldığı tesbit edilmiş olur.

Sicillerdeki yazılar, divanî yazıdan sıyakata kadar değişir. Hemen hemen timar tevçih beratlarının hepsi sıyakatla yazılmıştır. Emir ve fermanlar, orijinallerinden kopya edildikleri için, gerek kopyada, gerekse incelemede çok dikkatli bulunmak icap eder. Eğer kopyayı kadı naibi veya tecrübeli kâtipler⁵ yapmış ise, yazılar güzel okunaklı ve doğru yazılmıştır. Hata hemen hemen yok gibidir. Eğer kopyayı acemi kâtibler yapmış veya yazmışlarsa o zaman mesele değişir. Bu nevi' hüküm ve duruşmaları dikkatle okumak icap eder. Umumiyetle, bunlarda kelime ve cümle hataları vardır. Sicillerle uğraşanlar, vesikanın usta veya acemi bir elden çıkıp çıkmadığını derhal farkedebilirler.

Siciller, incelenirken üzerinde durulacak önemli noktalardan birisinde asıl sicil defteri ve müsveddeyi birbirinden ayırmaya çalışmaktır. Bu da gayet kolaydır. Müsveddelere yalnız duruşmalar yazılmış, hükümler yazılmamıştır. Duruşmalar çok kısa 2-3 satır yazılmıştır. Acele yazıldıklarından okunaksızdır. Defterler cildli değildir, kağıd kaplıdır. Bilhass XVII ve XIX. cu yüzyıllara ait hayli müsvedde defterleri vardır. Bundan, evvelâ duruşmaların müsveddelere kaydedildiği, sonradan asıl sicil defterine geçirildiği anlaşılıyor. Diğer bir fark da, müsvedde kapaklarına yazılan kadı ve naibi unvanları çok sadedir, asıl sicillerde olduğu gibi uzun ve mustalah değildir. Hicri 1021 (1612) tarihli müsvedde defteri üzerine kadı ve naibin adı ve unvanı şöyle yazılmıştır:

«قد وقع هذه السجلات في زمان مصطفي افندي بن نورالدين النائب بمحكمة چاشنكبر حرر في اليوم الثالث عشر من شهر ذى الحجة لسنة احدى وعشرين وألف»⁶

1666 (1077) yılı, defterinin müsvedde defteri olduğu şu şekilde işaretlenmiştir. «جناب علاه عالم مقتداى نوع بنى آدم حاضى بيضة الاسلام معين الارامل و الايتام فضيلتو محمود افندى حضرتلرينك ايام قضاالرنده وكتخداسى محمد چلبنك هنكام نيابتلرنده واقع اولان وقايح بو مسودده اشارت اولنشدنر في اليوم العاشر من شهر ربيع الاخر لسنة اثنين و سبعين و ألف»⁷

1010 (1601) yılında Naib olan Sinan Efendinin kullandığı müsvedde defterinin üzerinde şunlar yazılmıştır. «شيخى افنديدن صكره مولانا سنان افنديتك زمان شريفلرنده اولان مسوداندر حرر في اواسط ربيع الاول سنة عشر و ألف»⁸

Müsveddelerin, duruşmadan önce üst kısımlarına:

«يا فتاح يا رزاق يا معين به نستعين بسم الله الذى لا يضر مع اسمه شىء في الارض ولا في السماء وهو السميع العليم»⁹ gibi dua ve Ahlah'ın esma-i hüsnasi yazılmak-

⁵ Türk Tarih Kurumunda, yayınlanmak üzere, «Manisa kadıları ve Kadılık teşkilâtı» adlı bir eserimiz vardır. Bu husus, orada etraflıca incelenmiştir.

⁶ Sicil 30, s. 41. — ⁷ Sicil 70, s. 16. — ⁸ Sicil 17, s. 77. — ⁹ Sicil 213, s. 49.

tadır. Asıl sicillerde her vesikanın sonuna günü, ayı, tarih ve yılı yazıldığı halde müsveddelerde yazılmaz. Bu iş duruşmaların başında gösterilir :
يا فتاح يوم الجمعة في ١٧ شوال المكرم لسنة ٧٩ (١٠) ¹⁰

Müsvedde defterinden başka birde geniş mektep defterleri boyunda, meşin kablı, içinde ilâm, hüccet, ferman, hüküm gibi vesikaların örneklerini ihtiva eden defterler vardır. Kanaatımızca bunlar Naib, Kadı, mahkeme kâtibleri veya bu işlere meraklı olan kişiler tarafından kopya edilmiştir. Vesikaların sonunda tarih yoktur; kişi ve memleket adları yerine «falan» kişi ve memleket diye yazılır. Bununla beraber, zaman zaman, tarihli ve isimler yazılı olanlarına da teşadüf olunur. Fakat bunların hakikata uyup uymadıklarını tetkik ve tabkik etmek lâzımdır.

Bizim asıl malûmat vermek istediğimiz Manisa Kadılık sicilleri ise, boy, yazı, cild, şekil ve muhteva bakımından diğerlerinden ayrılırlar. Manisa sicilleri arşivinde 431 defter vardır. Bunlardan 12 tanesi XVI. yüzyıla aittir. Boyları 30 cm. kadardır. XVII. yüzyıldan 148 defter vardır. Boyları 50 - 60 cm arasındadır. Fakat XVI. yüzyılınkilerden ensizdirler. XVIII. yüzyıla ait 64 defter vardır. Boy ve enleri XVII. yüzyılınkilerden kısa ve dardır. XIX. yüzyıldan 136, XX. yüzyıldan 71 defter olup, boyları ve enleri diğerlerinden uzun ve geniştirler.

Siciller, tertip bakımından, durumlarını tanzimata kadar muhafaza etmişlerdir. Tanzimatın ilâmından birkaç sene sonra defterlere hüküm ve fermanları yazmak usulü kalkmıştır. Yalnız ilâm ve hüccetler kaydolunmuştur.

Sicil ciltlerinin üzerine çok kere kalb şeklinde beyaz kağıtlar yapıştırılmaktadır. Üzerlerinde hangi kadı ve naibin zamanında yazılmış ise adları, elkabları ve senei mustalah ve a'dalı bir dille yazılırdı: 1645 (1055) yılında Manisa kadısı olan Abdülhalim Efendi'nin zamanındaki sicilin kapağına şöyle yazılmıştır:

پیرایہ بخش مسند شریعت و رونق ده صدر حکومت فضیلتلو و سعادتلو عبدالحلیم افندی
نجل نجیل المرحوم المغفور دارج مدارج ربه المغفور موسی افندی حضرتلرینک زمان قضاوندہ
و مفضلعلما والقضاة احمد افندی جنابلرینک زمان نیابتندہ واقع اولان وقایع جریده سیدر
فی غرة جمادى الاولى لسنة خمس و سبعین و ألف م

Sağ yanında şu şerh vardır:

«نصف آخری عزتلو و فضیلتلو حافظ مصطفی افندی حضرتلرینک زمان سعادتلرندہ واقع اولمشدر»¹¹

Kadı vazifeye sicilin ortalarında başlarsa ekseriyetle böyle yazardı:

¹⁰ Sicil 129, s. 25. — ¹¹ Sicil... s. 124.

« ما في هذه الجريدة الجليلة المحيطة المشتملة على الصور الصحيحة بالعبارات الفصيحة واقع... »¹²
 « قد وقع المبا شرة لتحرير هذه الخريطة المخصوصة لتسجيل الوقائع الواقعة... »¹³
 « مسند آراى صدر حكومت و رونق افزاى مسند شريعت فضيلتو و سعادتو حافظ مصطفى افندى
 حضر تليته... »¹⁴ « بدأت لفيد الدفاتر في هذه اليباض الى ماشاء الله الرحمن الفياض في زمن... »¹⁵

Siciller karıştırılınca, hükümlerin bir tarafa ve duruşmaların diğer yana ters olarak ve tarih sırasıyla yazıldıkları görülür. Her iki taraftan başlıyan kayd işi ortada sona erer.

Sicilin kapağı açılınca iç kapağın dışına, dış kapakta olduğu gibi kadı ve naibin isimleri yazılmaktadır. 1617 (1027) yılında Manisa kadısı olan Mehmet Efendi ve naibi Şeyh Mehmet Efendi hakkında şöyle denilmektedir:

« ما سطر فيه من الوقائع الشرعية والحجج المرعية قد وقع في زمان العبد الفقير الى الله الملك القدير
 صانه الله تعالى عن الخطاء والخلل و جاء في الحكم عن الزلل شيخ محمد بن الشيخ قاسم نايبا عن
 قبل اعلم العلماء المتبحرين افضل الفضلاء المتورعين جامع الفرائض والفضائل جاوى علم الفقه
 والمسائل شمس ملك العلوم والمعالى قلادة افاضل و الا على علم الهدى والدين اعنى المولى التحرير
 محمد افندى القاضى يومئذ بلدة الموحدين و مجمع الصلحاء والمريدين مغنيسا المحمية حماها الله تعالى
 عن الشر في الفتنة والبلية حرر في اوائل شهر رمضان المبارك لسنة سبع وعشرين وألف »¹⁶

1775 (1189) yılında Manisa Kadısı olan sabık Anadolu Kazaskeri Es'ad-zâde Şerif Mehmet Efer.di ve naibi İsa-zâde Arif Mehmed Efendi hakkında yazılan daha mustalahtır:

« هذه مجلدة اتخذ لكتب صور الوقائع في زمان خادم الشريعة النبوية وناقل احكام الاحمدية
 افضل الفضلاء الكرام من المدرسين الفخام طارف محمد افندى الشهير بعيسى زاده المنسوب لاجراء
 احكام الشريعة في البلدة المعمورة اعنى به برج اواياء كان اتقيا مغنيسا حمت عن البلية و البأسا
 من قبل اعلم العلماء المتبحرين و افضل الفضلاء المتورعين سابقا قاضيسكر آناطولى الشهير باسمه
 زاده شريف محمد افندى ادام الله تعالى مادام الدنيا باقيا وقف الله تعالى اتمامه و اتمام غيره بحرمه
 سيد الانام عليه افضل التحية والسلام حرر في غرة ربيع الاخر لسنة تسع وثمانين وماء و الف »¹⁷

Bunun altınada kadı ve naibinin kararnamelerini yazmak usul-dendi. Bunlardan birisi azledilir veya ölürse, durum deftere derhal kaydelirdi. 1665 (1076) yılında Manisa naibi Abdülhalim Efendi ölmüş, ve deftere kaydedilmiştir:

« اشيو سنة ست و سبعين و الف ماء صفر الحيرك اون يدنجي كوني يوم جمعه در قضاء مغنيساده
 حاكم الشرع الشريف اولان عزتلو فضيلتو عبدالحليم افندى حضرتلرى دار فنادن دار بقايا
 رحلت ايلدكده قضاء مزبور جانب بيت الماله ضبط اولنوب مفتخر القضاة عزتلو و فضيلتو حليل

¹² Sicil 40, s. 155. — ¹³ Sicil 110, s. 66. — ¹⁴ Sicil 125, s. 27. — ¹⁵ Sicil 140, s. 17.

¹⁶ Sicil 70, s. 10. — ¹⁷ Sicil 220, s. 2.

افندی حضرتلرینک هنکام نایبترلنده واقع اولان حجج و سجلاتدرکه بو محله اشارت اولدی
الله تعالی خیرلر اوزره قیله آمین یا معین»¹⁸

1634 (1044) yılında Hafız Məhmet Efendi Manisa kadılığına tayin edildi. O da naib olarak Sefer bin Abdüsselâmi Manisa'ya gönderdi. Naibi işe başlar başlamaz sicile bu değişikliği şöyle işlemiştir :

« بو نصف ورقدن آشاغی واقع اولان سجلات فضیلتلو حافظ محمد افندی زیدت فضائله
حضرتلرینک زمان شریفلرنده واقع اولمشدر حرره الفقیر سفرین عبدالسلام المولی خلافته بمدینه
مغنیسا حجت عن البلیة و البأسا تحریرا فی الیوم الحادی والمشرین من جاذی الاولی لسنة 1044»¹⁹

Sicile, kadı ve naib değişikliği gösterilmek suretiyle, duruşma, ilâm ve hüccetlerin kimin zamanında yazıldığı, hükümlerin kimin hakimliği devrinde geldiği kolayca tesbit ediliyor. Kadı ve naibleri işe başlayınca, nasıl işe başladıklarını sicilde gösteriyorlarsa, ayrılınca da aynı şeyleri yapmaktadırlar.

Kadı ve naibler vazifelerinden ayrılınca, muhakkak surette yaptıkları son duruşmanın altına bu ayrılışı yazarlardı. 17/X/1719 tarihinde Manisa kadısı iken, müftülüğe tayin edilen Mehmet Sadık Efendi, aynı gün şunları yazmıştır :

انتهی قید الوقایع الی هذه الآن فی هذه المقام
تمنیه الفقیر الیه سیانه و تعالی
محمد صادق القاضی والمفتی بمدینه مغنیسا
عنه

Mühür²⁰

Hükümler ve duruşmalar karşılıklı olarak sicilin ortasında biterlerdi. Defterde yazılacak yer kalmayınca hem hükümler ve hem de duruşmalar tarafı kadı ve naibleri tarafından tastik edilirdi. Defterde unutulmuş boş sayfalar varsa, oralara «sah» çekilir ve iptal edilirdi. 1794 (1208) senesinde Manisa'da naib olan Sümbül-zâde Mehmet Vehbi Efendi duruşma ve hükümlerin bitimini :

قد وصلنا بمون الملك العالم عصمة الله تعالى عن السهو
والخطأ فی الاحکام وانا احقر الاحکام بین ابرأنا الاعلام
الکرام سنبل زاده محمد وهبی المولی خلافته محروسه مغنیسا
حماها الله تعالى عن شوائب الفراء و البأسا
کان الله له

Mühür²¹

¹⁸ Sicil 125, s. 1 — ¹⁹ Sicil 70, s. 16. — ²⁰ Sicil 178, s. 148.

²¹ Sicil 231, s. 141. Mühürden yalnız «وهو محمد وهبی» okunabiliyor.

Mahmud Efendi:

تم الكلام و حصل المرام بمقه الفقير اليه عزشانه
محمود المولى خلافته بمدينة مغنيسا
غفرله

Mühür²²

Naib Sarı Kadı-zâde Mehmed Emin Efendi:

قد تم الكلام في هذه المقام
صاری قاضی زاده محمد امین المولى خلافته بمدينة مغنيسا حرره الفقير اليه عزشانه
غفرله

Mühür²³

Naib Ebubekir Şefik Efendi:

المحمد لله الذى وفق المقام حرره الفقير
اليه عزشانه السيد ابوبكر شفيق المولى خلافته بمدينة مغنيسا
غفرله

Mühür²⁴

tasdik etmişlerdir. Bir kısmı da ayrılışlarını ve defterin tasdikini naz-
men yapmışlardır. 1697 (1109) yılında Mahmud Efendi'nin naibi:

عزل و نصبي دهر پر قهرک اولوبدر توأمان
حال عالم بويله در سن دنياده صاغ اول همان

imzasının sol tarafında ise:

بو باغک باغبانی لاله دن چوق مرغ اوچورمشدر²⁵
نیجه بجهلین بیچاره قوندورمش کوچورمشدر²⁵

1739 (1152) yılında sabık şeyhülislâm Dürri-zâde Abdullah Efen-
di'nin naibi İbrahim Efendi:

شراب عزلی ایچمکدن دوزر صائما بی ساقی
دکلدر منصب دنیا جهانده کیمسه به باقی
تمت الكلام في هذه المقام بمقه العبد الفقير اليه عزشانه
ابراهيم النائب بمدينة مغنيسا المحيه
غفرله²⁶

²² Sicil 213, s. 50.

²³ Sicil 242, s. 63. Mehmed Efendi 1224 yılında Manisa naibi idi.

²⁴ Sicil 254, s. 141. Ebubekir Şefik Efendi, berveç-i arpalık Manisa kadısı tâyin edilen, sabık şeyhülislâm Dürri-zâde Abdullah Efendi'nin naibi idi. 1234 yılı Muharrem guresinde Manisa naibliğine tâyin edildi.

²⁵ 1109 yılı sicilleri. — ²⁶ Sicil 193, s. 61.

1752 (1165) yılında Hasib-zâde Ahmed Efendi'nin naibi Abdullah Efendi de :

باب لطفندن جناب خالق خیرالبشر
ایامش فصل قضا یادن بو مقدارى قدر
مظهر توفیق ربانى اولوب احکامده
ایلم ختم سجل شرعه بو نظمی اثر

حرره الفقیر الی ربه الثنی القدير عزشانه
جرى زاده عبدالله النایب بمدینه مغنيسا
سابقا غفرله
ولوالديه

Mühür²⁷

sicilleri bu manzum parçalarla tasdik etmişlerdir. Bunlardan başka, Manisa şehrine, halkına, kadı ve naiblerin ölümlerine ait şiir, kaside ve ağıtlara da rastlanmaktadır²⁸.

²⁷ Sicil 205, s. 35.

²⁸ 1139 yılında Manisa'da naib olan Hammamî-zade Mustafa Efendi'nin Manisa şiirini, *Gediz dergisi*'nde (sayı 63, s. 6, Manisa 1943) de neşrettik. Diğer edebî parçaları ise «*Manisa Kadıları ve Kadılık teşkilâtı*» adlı eserimizde topladık.